

Rəşad QARDAŞOV
*Kitabxana resursları və informasiya
axtarış sistemləri kafedrasının müəllimi*

AZƏRBAYCANDA KİTABXANAÇILIQ ÜZRƏ ORTA İXTİSAS TƏHSİLİNİN YARANMASI VƏ İNKİŞAFI

Azərbaycanda orta ixtisas təhsili məktəblərinin yaranma tarixi XIX əsrin 80-ci illərinə təsadüf etsə də, bu təhsil şəbəkəsinin geniş şəkildə inkişafı XX əsrin 20-ci illərində başlanır. Sovet hakimiyyəti dövründə texnikumların açılması dövrün zəruri tələblərindən irəli gəlirdi. Sosialist təsərrüfat sistemi elm, maarif, mədəniyyət və istehsalat sahələri üçün sovet ideologiyasının daşıyıcıları olan ixtisaslı kadrlar hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirirdi. Belə kadrların hazırlanması üçün açılan müxtəlif profilli texnikumlar çox sürətlə artıb çoxalır.

1920-ci illərin axırlarına yaxın respublikada 39 orta ixtisas məktəbi fəaliyyət göstərirdi. 1930-cu illərin ortalarında onların sayı artıq 89 idi. Savadsızlığın elliklə ləğv edilməsi işinə ölkənin bütün imkanları səfərbərliyə alınmışdı. Bu sahədə təhsil müəssisələri ilə yanaşı kitabxanalar və klublar da mühüm işlər görürdülər. 1930-cu illərdə bütün cəbhə boyu yeni ideoloji əsaslar üzərində qurulan mədəni-maarif işləri Sovet ideologiyasının böyük həssaslıqla yanaşdığı bir iş sahəsi idi. Ona görə də bu istiqamətdəki quruculuq işləri ilə xüsusi peşə-ixtisas hazırlığı olan adamların məşğul olmasına böyük siyasi əhəmiyyət verilirdi. Bakı Mədəni-Maarif texnikumu da məhz bu zərurətdən yarandı. Azərbaycan Xalq Komissarları Sovetinin 5 mart 1938-ci il tarixli qərarı ilə yaradılan bu təhsil ocağı 1938-ci ilin sentyabr ayında Bakı şəhər sovetinin kitabxanaçılıq məktəbi adı ilə fəaliyyətə başlayır (6, s.18).

Fəaliyyət göstərdiyi dövrdə onun adı bir neçə dəfə dəyişsə də, uzun illər profili dəyişməmişdir. İstər sovet Azərbaycanında, istərsə də müstəqillik əldə etmiş Azərbaycanımızda kitabxana və klub şəbəkələrinin inkişaf edib formalaşmasında bu təhsil müəssisəsinin hazırladığı orta ixtisas təhsilli kadrların əvəzsiz rolu olmuşdur.

Təkcə, 1920-1927-ci illərdə Respublikada 15 pedaqoji texnikum açılır. Bakıda onların sayı xüsusilə sürətlə artır. Rəssamlıq texnikumu (1920), Neft texnikumu, Sovet Ticarət texnikumu (1921), Bakı Məktəbəqədər Pedaqoji texnikumu və s. tədris müəssisələri ixtisaslı kadrlar hazırlayırlar. 1926-1927-ci tədris ilində respublikada artıq 39

pedaqoji, kənd təsərrüfatı, sənaye-texniki, sənaye-iqtisad, nəqliyyat, tibb, bədii və s. sahələr üzrə orta ixtisas təhsil ocaqları var idi. Bu məktəblərdə 7,1 min nəfər təhsil alırdı. 1930-cu ildən başlayaraq ikinci dərəcəli məktəblərin yuxarı siniflərinin (8-9-cu siniflərin) ixtisas texnikumlarına çevrilməsi prosesinə başlanılır. Birinci beşilliyin sonu (1920-1925-ci illər) üçün artıq respublikada 14,8 minə yaxın tələbə kontingentinə malik olan 85 orta ixtisas məktəbi fəaliyyət göstərirdi. Orta pillə üçün ixtisaslı kadrların hazırlanmasında əhəmiyyətli rol oynamış bu təhsil ocaqlarından hər birinin özünəməxsus inkişaf yolu, ömür tarixçəsi vardır. Onların inkişaf mərhələləri Azərbaycanın siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni və təsərrüfat həyatının inkişaf mərhələlərini əks etdirir.

Belə orta ixtisas məktəblərindən də biri 70 ilə yaxın fəaliyyət göstərən Bakı Mədəni Maarif texnikumudur.

Mədəni quruculuğun kitab nəşri, mətbuat, kitabxanaçılıq və klub işi kimi vacib ideoloji sahələrinə sovet hökuməti xüsusi həssaslıqla yanaşır. 1920-ci ildən başlayaraq kağız ehtiyatı və mətbəələrin milliləşdirilməsinə başlanılır. Yeni dövlət nəşriyyatları yaranır.

Kitabların mövzu və mündəricəsi yeni quruluşun tələblərinə uyğun olaraq dəyişdirilir. İlk sovet kitabları dövrün vacib ideoloji məsələlərinə, partiya və dövlət sənədlərinə, siyasətə, xalq təsərrüfatına, mədəni quruculuq məsələlərinə həsr olunmuş kütləvi nəşrlər idi. Eyni zamanda kitab nəşrinin dinamik inkişafında nəzərə çarpacaq canlanma yaranır. Əgər 1920-ci ildə Azərbaycanda vur-tut 3 adda 63 min nüsxədə kitab nəşr olunmuşdursa, 1938-ci ildə artıq ümumi tiraj həcmi 9774,0 min nüsxəni təşkil edən 1030 adda kitab məhsulatu buraxılmışdı. (4, s.7).

1923-cü ildə Azərbaycan Dövlət kitabxanasının, 1925-ci ildə Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasının açılması Azərbaycanın mədəni həyatında mühüm hadisə oldu.

Mədəni quruculuq işində mədəni-maarif müəssisələrinin təşkil edilməsi dövrün vacib və təxirəsalınmaz vəzifələrindən idi. Kütləvi savadsızlığın ləğvi, əhali arasında siyasi-maarif işinin gücləndirilməsi üçün mədəni-maarif müəssisələri mühüm əhəmiyyətə malik idi. Bunun üçün yerlərdə kitabxanalar, klublar, qırmızı çadrlar, qiraət komaları təşkil edilir, mədəni-maarif müəssisələrinin geniş şəbəkəsi yaradılırdı. Bütün bunlar isə bir tərəfdən sovet hökumətinin əhaliyə göstərdiyi qayğının təbliği idisə, digər tərəfdən sovet quruluşunun prinsiplərini müdafiə edən ideologiya bazarlarının yaradılması idi. Təkcə, 1921-ci ildə Bakıda və onun ətrafında 40 klub açılmışdı. 1922-ci ilin sonuna yaxın isə onların

sayı artıq 90 idi. Azərbaycanın ərazisində olan bütün kitabxanalar Respublika Xalq Maarif Komissarlığının tabeliyinə keçirilir, mövcud kitabxanaların fondları əsasında ictimai kitabxanalar yaradılır. Yeni-yeni kitabxanalar açılır. 1921-ci ildə respublikada ümumi kitab fondu 390 min nüsxəni təşkil edən 69 kütləvi kitabxana fəaliyyət göstərdiyi halda, 1940-cı ildə artıq 2 milyon 62 min nüsxə kitabı olan 1383 kütləvi kitabxana oxuculara xidmət edirdi.

Bu kitabxanaların 1089-u kənd yerlərində idi. 1940-cı ildə fəaliyyətdə olan 1633 klub müəssisəsindən 1399-u rayon və kənd yerlərində iş aparırdı. Göründüyü kimi, mədəni quruculuq illərində Azərbaycanda klub və kitabxanaların sayı sürətlə artır. Şəhər, rayon və kəndlərdə onların geniş şəbəkəsi yaradılırdı. Təbiidir ki, iş təkə mədəni maarif müəssisələrinin sayını artırmaqla bitmirdi. Ən vacibi bu müəssisələri səriştəli işçilərlə, ixtisaslı kadrlarla təmin etmək idi.

Lazımı kadrlar hazırlamaq üçün Bakıda Respublikanın digər iri şəhərlərində qısa müddətli seminarlar, kurslar təşkil edilir. Lakin bunlar günü-gündən artan və getdikcə daha vacib və məsul vəzifələri yerinə yetirməli olan klub və kitabxanaçı kadrlarına olan ehtiyacı ödəyə bilməzdi. 1930-cu illərin axırlarına yaxın Azərbaycanda klub işçisi və kitabxanaçı hazırlayan bir dənə də olsun tədris müəssisəsi yox idi. Azərbaycan hökuməti 1934-cü ildən başlayaraq Moskvanın kitabxanaçılıq institutuna Leningradın siyasi-maarif institutuna, habelə şəhərlərin siyasi-maarif məktəblərinə tələbələr göndərməyə başlayır. Sonralar həmin tədris müəssisələrini bitirib Azərbaycana qayıdan məzunlar demək olar ki, ilk milli kadrlar kimi mədəni-maarif işinin təşkilatçıları və qurucularından oldular. Lakin onlar ümumən Respublikada aparılan geniş mədəni-quruculuq işlərinin tələbatını yerinə yetirə bilmirdilər.

1938-ci ilin martında Azərbaycan hökuməti respublika kitabxanalarını ixtisaslı kadrlarla təmin etmək məqsədilə Bakıda 1938-1939-cu dərəcə ilində kitabxanaçılıq texnikumunun yaradılması ilə bağlı qərar qəbul edir. Qərarında deyilirdi: “1938/39-cu dərəcə ilinin əvvəli üçün Bakıda 3 əsas şöbədən ibarət təhsil müddəti 3 il olan texnikum açılсын. Azərbaycan, rus və erməni dillərində kadr hazırlamaq üçün 300 nəfərlik və kitabxana işçilərinin ixtisasını artırmaq üçün təhsil müddəti 1 il olan 60 nəfərlik kurslar təşkil edilsin”.

Qərarla Azərbaycanın rayonlarından gələn tələbələr üçün 200 nəfərlik və ixtisasartırma kurslarına gələn işçilər üçün 40 nəfərlik – cəmi 240 yerlik yataqxana təşkil edilməsi, texnikumu ixtisaslı müəllimlərlə

təmin etmək üçün Moskva və Leninqradın Ali kitabxanaçılıq institutlarını bitirənlərdən 5 nəfərini Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığının sərəncamına göndərilməsi, habelə həmin institutlarda Bakı kitabxanaçılıq texnikumunu bitirənlər üçün 5 yer ayırması üçün RSFSR Xalq Maarif Komissarlığı qarşısında məsələ qaldırılması da nəzərdə tutulurdu.

Qərar özlüyündə çox geniş və əhatəli idi. Demək olar ki, burada texnikumun yaradılması və normal işləməsi üçün lazım gələn bütün məsələlərə diqqət yetirilirdi.

Bakı şəhər sovetinə təklif olunurdu ki, 1938-ci ilin avqust ayının 1-dək tədris korpusu üçün 360 nəfərlik yataqxana üçün 240 nəfərlik bina ayrılınsın. RSFSR-dən dəvət olunan mütəxəssis müəllimlər üçün şərait yaratmaq, onları mənzillə təmin etmək üçün Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığına göstəriş verildi. 1938-ci ilin iyul ayında respublika qəzetlərində texnikuma qəbul ilə əlaqədar elanlar dərc olunur. Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı Ələsgərov Əli Qafar oğlunu Kitabxanaçılıq texnikumuna direktor təyin edir.

1938-ci ilin sentyabr ayının 15-də bu tədris müəssisəsi Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığının Kitabxanaçılıq məktəbi adı ilə fəaliyyətə başlayır. İlk gündən müxtəlif maddi-texniki çətinliklərlə qarşılaşan məktəb normal fəaliyyət göstərə bilmir. Bakı Xalq Maarif şöbəsinin ayırdığı sinif otaqlarında bütün gün ərzində ümümtəhsil məktəblərinin dərsləri keçirildiyi üçün onlardan ancaq üçüncü növbədə - axşamlar istifadə olunurdu ki, bu da çox böyük çətinliklər yaradırdı.

1938/39-cu tədris ilində məktəbə 150 nəfər tələbə qəbul olunur. Lakin tələbə qəbulu bununla bitmir və bütün tədris ili ərzində davam edir. Məhz buna görədir ki, 1939/40-cı tədris ilində artıq məktəbdə 177 nəfər oxuyurdu. İxtisas fənlərindən dərs deyən müəllimlər çatışmırdı. Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı Respublikasının görkəmli maarif xadimi, kitabxana işinin bilicilərindən biri olan M.H. Rzaquliyev Azərbaycan bölməsinə, 1933-cü ildə Moskva Kitabxanaçılıq institutunu bitirmiş S. Yəhyazadəni isə rus bölməsinə ixtisas fənn müəllimi təsdiq edir. Fəaliyyətə başladığı birinci tədris ilində məktəbdə işləyən ilk müəllim kollektivi və onların apardığı dərslərin ümumi mənzərəsi aşağıdakı kimi olmuşdur.

Siyasi Maarif məktəbinin 1 oktyabr 1941-ci il tarixli pedaqoji şurasının qərarı ilə tələbələr kitabxanaçılıq və siyasi maarif profili üzrə qruplaşdırılır. Bununla da yeni ixtisas, klub işçisi ixtisası üçün zəmin ya-

radılır. Öz fəaliyyətin təşkili üzrə peşəkar, ixtisaslı adamlar müəllim kimi dəvət olunurlar.

1948-ci ildə çağırılmış Azərbaycan respublikası kitabxana işçilərinin müşavirəsində ixtisaslı kitabxana işçilərinin hazırlanması sahəsində yeni vəzifələr irəli sürülür. Təhsilin səviyyəsini yüksəltmək üçün Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin kitabxanaçılıq şöbəsinin ayrıca kitabxanaçılıq fakültəsinə çevirmək və siyasi maarif məktəbində keçirilən kitabxanaşünaslıq və bibliografiya fənlərinə dair dərs kitabları hazırlamaq siyasi-maarif məktəbində qiyabi şöbə yaratmaq kimi vəzifələri mədəni-maarif müəssisələri komitəsi qarşısında qoyur.

Şuşa Mədəni-Maarif məktəbi 1921-ci ildən seminariya kimi fəaliyyətə başlamışdır. 1932-ci ildən pedaqoji (məktəb) texnikum kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1938-ci ildə texnikuma M.Əzizbəyovun adı verilmişdir. Texnikumda 1980-81-ci tədris ilinə kimi əsasən orta təhsilli pedaqoji kadr hazırlanmışdır. 1974-cü ildə Şuşa pedaqoji məktəbinin ilk buraxılışının 50 illiyi qeyd edilərkən məktəb fəaliyyətə başladığı dövrdən 50 il müddətində 5823 nəfər orta ixtisaslı müəllim hazırlanmışdır. 1976-77-ci dərs ilindən başlayaraq Şuşa pedaqoji məktəbinə əlavə iki ixtisas üzrə tələbə qəbulu keçirildi: kitabxanaçılıq işi ixtisası orta təhsil bazasından 30 nəfər, mədəni-maarif işi ixtisası üzrə 25 nəfər natamam orta təhsil bazasından.

Orta ixtisas təhsilli kitabxanaçı qismən də olsa aradan qaldırmaq məqsədilə 1981-ci il 13 dekabr tarixində SSRİ Ali və Orta ixtisas təhsili Nazirliyi Azərbaycanda orta ixtisaslı kadr hazırlayan texnikumların təşkili üçün 93-01-54/109-18 nömrəli məktubuna əsasən Azərbaycan Respublikası Ali və Orta ixtisas Təhsili Nazirliyinə xüsusi göstəriş verdi. Həmin məktubu əsas götürərək Azərbaycan Respublikası Ali və Orta ixtisas Təhsili Nazirliyi özünün 11 noyabr 1981-ci il 169 nömrəli əmri ilə M. Əzizbəyov adına Şuşa pedaqoji məktəbinin adı dəyişdirilərək, Şuşa Mədəni Maarif Məktəbi kimi fəaliyyətə başladı. Odur ki, məktəbə ibtidai sinif müəllimi ixtisası üzrə tələbə qəbulu dayandırıldı və məktəbin yeni profilinə uyğun olaraq tələbə qəbulu iki ixtisas: “Kitabxanaçılıq işi və mədəni-maarif işi” ixtisasları üzrə aparılırdı.

1982-ci ildən “Kitabxanaçılıq” və “Mədəni-maarif” işi ixtisasları üzrə təhsil və tərbiyə sahəsindəki işlərin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün ayrı-ayrı ixtisaslar üzrə şöbələr fəaliyyətə başladı. Artıq bu zaman kitabxanaçılıq işi şöbəsində 228 nəfər, mədəni-maarif işi şöbəsində isə 250 tələbə təhsil alırdı. Tələbə kontingentinin çoxalması ilə əlaqədar ola-

raq hər iki ixtisas üzrə müxtəlif şöbələr fəaliyyətə başladı. Kitabxanaçılıq şöbəsində 228 nəfər, mədəni-maarif işi şöbəsində isə 250 tələbə təhsil alırdı. Tələbə kontingentinin çoxalması ilə əlaqədar olaraq hər iki ixtisas üzrə müxtəlif şöbələr fəaliyyətə başladı. Kitabxanaçılıq şöbəsində qəbul qaydası belə idi. Şöbəyə qəbul orta və natamam orta təhsil bazasından qəbul olunan 2 il, natamam orta təhsil bazasından qəbul olanlar isə 2 il 10 ay təhsil alırdılar. Təhsil müddəti başa çatdıqdan sonra mövcud tədris planlarına əsasən məzunlara kütləvi kitabxanalarda işləmək hüququ ilə kitabxanaçı ixtisası verilirdi. Ümumiyyətlə, 1982-ci ildən başlayaraq şöbəyə tələbə qəbulu planı Respublika Təhsil Nazirliyi tərəfindən müntəzəm olaraq ildən-ilə artırılmağa başlandı. Əyani şöbəyə 1982-ci ildə 90 nəfər tələbə qəbul edildi. Onlardan 30 nəfəri natamam orta təhsil bazasından, 60 nəfəri isə orta təhsil bazasından qəbul edilmişdir. 1983-cü il tələbə qəbulu planı bu şöbədə bir qədər də artırılır. Belə ki, natamam orta təhsil bazasından, 60 nəfər yəni 2 qrup, orta təhsil bazasından isə 90 nəfər, yəni 3 qrup qəbul edilmişdir. Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində ərazinin profilliyinə uyğun olaraq erməni dilli əhalinin tələblərini nəzərə alan Respublika hökuməti 1984-cü ildə məktəbin əyani şöbələrində hər iki ixtisas üzrə ayrıca erməni şöbəsi yaradılmasına göstəriş verdi və ilk qəbulda hər ixtisasdan 25 nəfər olmaqla 50 nəfər tələbədən ibarət erməni şöbəsi fəaliyyətə başladı. 1989-cu ildə bu şöbə Qarabağ hadisələri ilə bağlı olaraq Xankəndinə köçdü və 1990-cu ilə kimi Şuşa Mədəni-Maarif texnikumunun büdcəsindən maliyyələşərək hər il müstəqil tələbə qəbulu keçirtməyə nail oldu(4).

Beləliklə, respublikada kitabxanaların sayının artması və mövcud kitabxanaların maddi-texniki bazasının güclənməsi ixtisaslı kadrların yetişdirilməsinə diqqəti artırdı. Artıq 40-cı illərin sonlarından başlayaraq respublikada ali təhsilli kitabxanaçı kadrların hazırlanması prosesi başlandı.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəbrayilov F. Mədəniyyətə xidmət edən təhsil ocağı. Bakı: Vətən nəşriyyatı, 2005, 223 s.

2. Xələfov.A Azərbaycanca kitabxana işinin tarixindən.- Bakı,1986.-50s

3. Xələfov.A Azərbaycanca kitabxanaçılıq təhsilinin inkişafı. Bakı:Maarif, 1987, 130 s.

4. Quliyev T. Azərbaycanca kitabxanaçılıq işi. Azərbaycan Dövlət Universiteti. 1986, 85 s.

5. Nəcəfov Ə. Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində kitabxana işi tarixindən (1923-1990-cı illər).-Bakı: Səda, 2000, 232 s.

Rus dilində

6. Культурная политика в Азербайджане. Министерство культуры Азербайджанской Республики, Баку: «Нагыл еви» 2003, 252 с.

P.GARDAŞOV

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СРЕДНЕГО БИБЛИОТЕЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

РЕЗЮМЕ

Библиотечное образование в Азербайджане прошло очень длинный путь. В нашей статье освещается о библиотечных курсах, которые в первые прошли путь для создания библиотечных кадров. В подготовке кадров средних образовательных специальности средней школы играет большую роль Просветительные Техникумы Баку, Шушинский Гуманитарный Колледж. В статье также были перечислены имена некоторых школ и их деятельность, также было широко раскрыто их направление.

R.QARDASHOV

The ARISING and DEVELOPMENT of the EDUCATION of MIDDLE PROFESSION for LIBRARY in AZERBAIJAN

SUMMARY

Education of library science has passed a long way in Azerbaijan. A long way which arising from librarian courses to the middle speciality schools has been lightened in the article. There are its role of Shusha humanitarian college and Baku cultural and educational technical school In the preparing of the secondary education librarian cadres. There is has been talked about the way which they passed and activities directions of these schools in the article.